

AZ ARANYKITERMELÉS KEZDETEI A KÖZÉPKORI ERDÉLYBEN**

Kulcsszavak: középkor, bányászat, arany, Erdély, városok

A történeti szakirodalomban régóta ismert, hogy a középkorban Magyarország az egyik legfontosabb aranytermelő ország volt,¹ amelynek területén több hely is termeltek ki aranyat. A legjelentősebb aranytermelő vidékek a Körmöcbánya, valamint Nagybánya környéki hegyekben, továbbá a Nyugati-Kárpátokban voltak, de ezek mellett még több folyóból és patakból is mostak ki nemesfémeket.² Jelen dolgozatunkban ezen régiók egyikében, éspedig az Erdélyben folyó középkori aranykitermelés kezdeteit tekintjük át, de mivel a témára vonatkozóan nagyon kevés forrás maradt ránk, egyrészt a kezdetekre vonatkozóan kiterjesztettük vizsgálódásunkat a szomszédos területekre is, másrészt esetenként szükségesnek tartottuk későbbi erdélyi forrásokat is bevonni kutatásunkba.

A középkori Kárpát-medencei aranykitermelésre elvileg a legkorábbi utalás Anonymus művében található, aki a honfoglalás előtti Erdélyről azt írta, hogy „fövenyében aranyat gyűj-

* Simon Zsolt (sz. 1975), tudományos főmunkatárs, a Román Akadémia Gheorghe Șincai Társadalom- és Bölcsészettudományi Kutatóintézete, Marosvásárhely.

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 PAULINYI Oszkár: *Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán*. A gr. Klebelsberg Kúnó Történetkutató Intézet Évkönyve VI(1936). 32–142. (A tanulmány 32–81. oldalainak újra kiadása: Uő: *Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából*. Szerk. BUZA János–DRASKÓCZY István. Bp., k. n., 2005. (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek 3). 57–104.) További fontosabb munkák a középkori magyarországi aranytermelés történetére: WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. MTA, Bp., 1880; PAULINYI Oszkár: *Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és ki-fejlett feudalizmus korszakában (1000–1526)* = Uő: *Gazdag föld – szegény ország i. m.* 183–228.; Uő: *Bányagazdálkodás Magyarországon a fejlett feudalizmus időszakában (Összegezések)* = Uő: *Gazdag föld – szegény ország i. m.* 335–349.; Uő: *Nemesfém-monopólium és technológia. 1325–1700 = A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei*. XXVI. Szerk. Mátrai László. Akadémiai, Bp., 1977. 251–278.; DRASKÓCZY István: *Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében = Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. Szerk. BUZA János. Bp., k. n., 2001. (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek 1). 147–166.; WEISZ Boglárka: *A nemesérc-bányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és Anjou-korban*. Történelmi Szemle L(2008). 2. sz. 141–161.
- 2 Egy 19. század végi leírás aranymosásáról: *Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képekben*. XIII. Magyarország. IV. Bp., 1896. CD-ROM: Bp., 2001. A 19. század második felében még máshol is mostak aranyat, például a Vargyas-pataknak, az almási barlang melletti szakaszán. ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népi szempontról*. I. Ráth, Pest, 1868. 92.

tenek, s annak a földnek az aranya a legjobb”.³ (A királyság középkori leírásai egyébként mind megemlékeznek az ország aranyban való gazdagságáról.) Lévé, hogy a „névtelen barát” gesztáját a 12. század végén szerkesztette, könnyen előfordulhat, hogy ez a híradás is csak az ekkori állapotoknak a visszavetítése, így önmagában csak a 12. század végi kitermelést tanúsítja teljes bizonyossággal. Azt ellenben, hogy aranykitermelés a honfoglalás idején mégis folyhatott a Kárpát-medencében, az is valószínűsíti, hogy a honfoglalók értettek a nemesfémkoháshoz.⁴ Minden bizonnyal magyarországi aranytermelésre utal néhány 1200 körül keletkezett forrás. 1192. évi kiváltságuk értelmében a regensburgi kereskedők Bécsben szabadon vásárolhattak aranyat; egy 13. század eleji bécsi vámszabályban feltüntetik az idegen országból jövő aranyat; Bécs 1221. évi városjoga (amelyet 1244-ben és 1278-ban is megerősítettek) az idegen kereskedőknek előírta, hogy az általuk hozott aranyat és ezüstöt a hercegi kamarában be kell váltaniuk, illetve hogy nem vásárolhatnak nemesfémeket; a Magyarországra Bécs kikerülésével menő regensburgi, passauai és sváb kereskedők büntetésként két márká aranyat kellett fizessenek. Az ezekben a forrásokban említett arany mind magyarországi eredetű kellett, hogy legyen, ugyanis Ausztriának nem volt saját aranytermelése, a csehországi és sziléziai nemesfémeket pedig más utakon szállították. 1217-ben a Velencébe és Magyarországra vámmentesen bevitt árucikkek között is feltűnik az arany, amely a két állam közül szintén Magyarországról kellett, hogy származzon, ahonnan ez a nemesfém a 13. század utolsó harmadában már Brüggébe is eljutott.⁵

Tanulmányunkban azokat az adatokat is meg szeretnénk említeni, amelyeket ugyan első pillantásra kapcsolatba lehetne hozni a kora középkori magyarországi aranytermeléssel, de alaposabb vizsgálatuk nagyon kérdésessé teszi vagy akár meg is cáfolja ezt a feltételezést. A legkorábbi ilyen bizonytalan források a jelen pillanatban még vitatott eredetű, de egyes vélemények szerint Szent István által veretett aranypénzek lennének; ezekről az érmékről ugyanis nem tudni (még ha valóban első királyunknak voltak a pénzei), hogy vajon nem külföldi eredetű arany – itt elsősorban zsákmányolt nemesfémre, sarként vagy adóként a Kárpát-medencébe jutott aranyra, illetve bizánci aransolidusokra⁶ gondolunk – felhasználásával készültek. Hasonlóképpen ködbe vész a Mainzban 1070-ben meghalt Jehuda ben Méir ha-Kohen rabbi két jognyilatkozatában említett nemesfém földrajzi eredete. Az egyik responsum egy olyan ügyletről szól, amelyben két Magyarországon lévő zsidó személy közül az egyik a másíknak egy font aranyat adott, hogy abból az árukat vegyen (és vigye azokat Mainzba eladni, hol ismét olyan árukat vásároljon, melyeket Magyarországon keresnek), egy másik pedig arról, hogy két, szintén Magyarországon tartózkodó zsidó kereskedő egyike a másíknak tíz

3 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. E. SZENTPÉTERY. I. Academia Litter. Hungarica–Societas Histor. Hungarica, Bp., 1937. 66. Ez a rész majdnem szóról szóra átkerült a 14. századi krónikakompozícióba is. Uo. 315.

4 *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ Gyula, szerk. ENGEL Pál–MAKK Ferenc. Akadémiai, Bp., 1994. 80.

5 HÓMAN Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budavári Tudományos Társaság, Bp., 1921. 143–144.; KROFF Lajos: *Magyar viasz, arany, ezüst Flandriában a 13. század végén*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle V(1898). 237.

6 Mindezekre lásd *Magyarország története*. Főszerk. SZÉKELY György. Szerk. BARTHA Antal. I/1. Akadémiai, Bp., 1984. 645., 654–657.; SIMON Zsolt: *A Magyarország és az Oszmán Birodalom közötti kereskedelem a 16. század elején*. Mega, Kvár, 2014. 16–23., 29–30.

aranypénzt és két rézpénzt adott, hogy azokat Mainzban kézbesítse egy harmadik személynek.⁷ Az első adat viszonylag nagyobb mennyiségű arany használatát tanúsítja, ami ugyan elképzelhetővé teszi a Kárpát-medencei eredetet, de azt nyilván nem bizonyítja, hiszen a nemesfém származhatott külföldről is. II. András 1211. évi oklevele, amelyben a Barcaságot átadta a jeruzsálemi német lovagrendnek, az ott esetleg található arany és ezüst egy részével együtt (a maradékot a kincstárának tartván fent),⁸ azért látszik érdektelennak a szóban forgó kérdésben, mert a Barcaság későbbi gazdaságtörténete valószínűtlenné teszi az ottani nemesfém-kitermelést.⁹

Erdély tekintetében az arannyal kapcsolatba hozható helynevek tanúsága szerint a 11–12. században már bizonyosnak vehető az arany kitermelése, hiszen ezek az elnevezések – ha bizonyára nem is mindig,¹⁰ de vélhetőleg sok esetben – az arany-előfordulásra utalnak, azt pe-

- 7 KOMORÓCZY Géza: *Források és dokumentumok a zsidók történetéhez Magyarországon. Szöveggyűjtemény.* A nem magyar nyelvű szövegek fordításával közreműködött BÁNYAI Viktória–KOMORÓCZY Szonja Ráhel–KOPECZKY Rita. Bp., 2005. 3. sz. forrás, 2–3. (http://www.asszirilogia.hu/szovgyujt/KG_chrest_003.pdf); *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.* I–XII. Közzé teszi WENZEL Gusztáv. Eggenberger, Pest–Bp., 1860–1874 (a továbbiakban ÁÜO). VI. 575–576.
- 8 *Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania. Veacul XI–XIII. I–II. Veacul XIV. I–IV.* Editura Academiei Republicii Populare Române, [Buc.], 1951–1955 (a továbbiakban DIR C). I. 150–151. II. Andrásnak ugyanazon ügyben kiadott, de kétes hitelűnek tartott oklevelében már azt is megszabta, hogy a lovagok az esetleg talált nemesfém felét őrizhetik meg. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* I–VII. Hrsg. Franz ZIMMERMANN–Carl WERNER–Georg MÜLLER–Gustav GÜNDISCH–Herta GÜNDISCH–Konrad GÜNDISCH–Gernot NUSSBÄCHER. Hermannstadt–Bukarest, Verein für Siebenbürgische Landeskunde–Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, 1892–1991 (a továbbiakban Ub). I. 18–20. Az oklevél kritikája: *Az Árpád–házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* I–II. Szerk. SZENTPÉTERY Imre–BORSA Iván. Akadémiai, Bp., 1923–1987 (a továbbiakban RA). 261, 380. sz. Vö. *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Codex diplomaticus Transylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transylvanas illustrantia.* I–III. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlést teszi HEGYI Géza és W. Kovács András közreműködésével JAKÓ Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26). Akadémiai–MOL, Bp., 1997–2008 (a továbbiakban EO). I. 119. sz. A két előbb említett oklevelet 1222-ben III. Honorius pápa is megerősítette, amelyben azonban már nem említette a nemesfém felosztásának a mértékét. Ub I. 22–24.
- 9 A veszprémi püspökség 1002. évi ún. alapítólevele által a benne foglalt rendelkezések megsértőire kirótt 8000 font arany (aurum coactum) mennyisége is felveti azt a kérdést, hogy vajon nem a királyságbeli aranytermelés ismeretében írták-e elő büntetésként ilyen nagy tömegű nemesfém kifizetését. GUTHEIL Jenő: *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárból (1002–1523).* Kiadásra előkészítette KREDICS László. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár–Veszprémi Érseki Könyvtár, Veszprém, 2007 (A Veszprémi egyházmegye múltjából, 18). Az oklevél másolatban maradt fent, kritikáját lásd Uo. 19–21. Későbbi, de már konkrétabb adat ismeretes 1275-ből, amikor a király a veszprémi püspök halálakor a püspökség kincstárából 15 márka aranyport (aurum pulverizatum) vett el, amely valamilyen úton-módon szintén aranykitermelésből kellett származzon, a kérdés itt is csupán az, hogy ez mikor és hol folyt. Uo. 59; RA 2649. sz.
- 10 Kiss Lajos szerint az alább említendő Arany és Aranyosszentmiklós neve személynévből alakult ki, Aranykúté „aranyat érő forrás”-t jelentett, Aranyágét és az Aranyos folyóét ellenben nemesfém-kitermeléssel hozza kapcsolatba. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai, Bp., 1988. I. 109–110., 112–113.

dig magas értéke miatt nyilván ki is termelték. Legkorábban az Aranyos folyót említi egy 1075. évi kétes hitelű,¹¹ majd egy 1177-ben írt, hitelesnek elfogadott¹² oklevél. Aranyos falu (Közép-Szolnok vm.) neve egy 1270–1272 és 1292 közöttre datált írott forrásban tűnik fel,¹³ Aranyásút (út Borosbocsárd határában, Fehér vm.) 1299-ben,¹⁴ Arany (Hunyad vm.) 1332-ben,¹⁵ Aranyosszentmiklós (*Arunscntmiclos*, Doboka vm.) 1335-ben,¹⁶ Aranyos vár (Külső-Szolnok vm.) 1341-ben,¹⁷ Aranykút (Kolozs vm.) 1346-ban,¹⁸ Aranyásó (esetleg Aranyhasó? – *Aranhasow alias nomine Zaramaz*, Kerek(i) szomszédságában, Temes vm.) 1349-ben,¹⁹ Aranyút (Arad vm.) 1350-ben,²⁰ Aranyág (Világosvár tartozéka, Zaránd vm.) 1391-ben,²¹ Felső- és Alsó-Aranyos (bizonyára Mező-Aranyos és Erdő-Aranyos, Nagy-Bányától délnyugatra, Közép-Szolnok vm.) 1405-ben,²² *Araneasdalpataka* (patak Kajántó mellett, Kolozs vm.)

- 11 *Locus, qui dicitur hungarice Arana, latine autem Aureus. Diplomata Hungariae antiquissima, accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius GYÖRFFY, adiuverunt Johannes Bapt. BORSA–Franciscus L. HERVAY–Bernardus L. KUMOROVITZ–Julius MORAVCSIK. Academia Scientiarum Hungarica, Bp., 1992. (Diplomata Hungariae antiquissima, accedunt epistolae et acta ab anno 1000 usque ad annum 1196). 217–218. A szöveg egy 1124. évi hamisított oklevél szövegében szerepel, amelyet II. András 1217-ben írt át, de az 1075. évi szöveg tartalmaz hiteles részeket is. Az oklevél kritikája: RA 20. sz. Vö. EO I. 4. sz.
- 12 EO I. 13. sz. További említések: 1256-ban: (kétes hitelű forrás) *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. II. Ad edendum praeparavit Richárd MARSINA. Obzor, Bratislavae, 1987. 386–387., 1262. körül: ÁÚO IV. 333. (regesztájuk: EO I. 220, 236. sz.). Az Aranyos folyó és Aranyasvár (Torda vm.) szerepel egy valószínűleg a 16. század első felében hamisított, 1276-ra datált forrásban is. EO I. 347. sz.
- 13 EO I. 299, 386, 507. sz.
- 14 EO I. 589/12. sz. Az elnevezés 1590-ban is használatban volt. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi BOGDÁNI Zsolt–GÁLFY Emőke. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2006. 774. sz.
- 15 Anvi formában, de 1333-ban már Aran alakban tűnik fel. EO II. 786, 1103. sz.
- 16 EO II. 840. sz. 1336-ra és 1341-re: Uo. 908/2. sz.; DIR C IV. 5–6. 1440-től néhányszor már Árvaszentmiklósként nevezték a falut. *Szolnok–Dobokavármegye monographiája*. II. *A vármegye közséinek részletes története*. TAGÁNYI Károly–RÉTHY László adatgyűjtése alapján írta KÁDÁR József. Demeter és Kiss, Deés, 1900. 48.
- 17 DIR C IV. 49–53; EO III. 73, 574. sz. A vár 1344 előtt Szilágy néven szerepelt. ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5). I. 268.
- 18 *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez*. Szerk. VARJÚ Elemér. I. Hornyánszky Viktor, Bp., 1908. (A Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család története). I. 131.
- 19 CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. MTA, Bp., 1890–1913. CD-ROM, Bp., Arcanum Adatbázis Kft., 2002.
- 20 Uo.
- 21 MOL, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 65839. (Regesztája: *A Balassa család levéltára 1193–1526*. FEKETE NAGY Antal kézírata alapján s. a. r. és szerk. BORSA Iván. MOL, Bp., 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok 18). 196. 1412-re vagy 1422-re lásd: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii FEJÉR. I–XI. Typographia Regiae Vniversitatis Vngaricae, Budae, 1829–1844. X/5. 364, X/6. 503. Aranyágra lásd még CSÁNKI: i. m. (CD-ROM). A közeli Kőrösbányán folyt is aranykitermelés, erre lásd alább.)
- 22 Uo.

egy 1283-re datált, ámbar valószínűleg 1406 és 1414 közötti hamisított oklevélben,²³ Aranymező vagy Aranyosmező (*Baba*, más néven *Aranmezeu*, ill. *Aranosmezew*, Közép-Szolnok vm.) 1424-ben, ill. 1461-ben,²⁴ Aranyos (Déva vidékén, Hunyad vm.) 1453-ben,²⁵ Aranyosallya (Közép-Szolnok vm.) 1460-ban,²⁶ Aranyosfalva (Kelence és Turbuca között, Közép-Szolnok vm.; elképzelhető, hogy e három utóbbi helységnév ugyanazon településre vonatkozott) 1475-ben,²⁷ Aranyhegy (hegy egy Peterd közelében volt elpusztult település, Szarkad határában, Torda vm.) 1507-ben,²⁸ Valea Aurilor („Aranyások völgye”, ma Aranyos-patak, Radna mellett) 1564-ben,²⁹ Aranyja (puszta Székudvar környékén, Zaránd vm.) 1567-ben.³⁰ Minden bizonnyal aranykitermeléssel foglalkozhattak az „Aranyász” (Aranaz) nevet viselő személyek is, akikről 1439-ben Felsőjárán,³¹ 1516-ban Bikalon (Torda vm.),³² 1490-ben és 1523-ban Abrudbányán hallunk.³³

A „bánya” szavat magában foglaló helynevek alapján aranykitermelésre következtetni még körülményesebb vizsgálat után ajánlatos, noha ez a kapcsolat néhány esetben fennállt: Mosóbánya például (Közép-Szolnok vm., 1475) nevét állítólag a lakói által végzett aranymosásról kapta.³⁴ További kutatást igényel tehát annak eldöntése, hogy Bányika (Doboka vm., első említése: 1336) és Bányesd (Zaránd vm.) településnevek arany-, vagy pedig egyéb bányákra vonatkoznak – mert például (Mező/Szász)Banyica (*Bany/Bani*, Kolozs vm., 1315/1322)³⁵ nevét az ott 1315-ben tulajdonos Kökényesradnót nem Mikod nevet viselő tagja által 1275–1276-ban viselt (szőrényi) báni méltóságról³⁶ kellett kapnia, amely etimológiát a helység

23 EO I. 400. sz.

24 19. század végi vélemény szerint a falu a nevét „szép fekvése s főleg a Szamos fővényében eszközöltetett aranymosástól vette”. *Szolnok-Dobokavármegye monographiája* i. m. II. 42.

25 CSÁNKI: i. m. (CD-ROM). A lokalizálás azonban nem biztos, ugyanis „Nem lehetetlen azonban, hogy a Déva vár tartozékában Kozolya és Káva (ma Káun) között felsorolt Aranyas helység Dévához közelebb feküdt és a mai Aranyos-sal nem azonos”. Uo.

26 Uo.

27 CSÁNKI: i. m. (CD-ROM).

28 *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. I–II. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta JAKÓ Zsigmond. Akadémiai, Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 17). (a továbbiakban KmJkv). 3424. sz.

29 STOICA NICOLAESCU: *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țărei Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV–XVI*. Buc., 1905. 191–193, idézi BINDER Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Kriterion, Buk., 1982. 191.

30 *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*. Szerk. BLAZOVICH László. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1996. (Dél-Alföldi Évszázadok 9). 42.

31 KmJkv 156. sz.

32 KmJkv 3611. sz.

33 Wenzel: i. m. 127. 1. jegyz.; KmJkv 3965–3966. sz.

34 PETRI Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. IV. Franklin-Társulat, Bp., 1904. 109. Volt például egy olyan település, amely nevét egy ottani Bánya nevű forrástól kapta (a helység másik neve Fehéregyház volt, ma Budapest része).

35 DIR C XIV. I. 405–406; Ub IV. 360–361

36 ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11). 50, 337.

1332-ben és 1335-ben lejegyzett *Villa Principis* neve³⁷ is támogatja. Köpcsibányán ellenben az Aranyos partján való fekvés,³⁸ Bányabükkön (Kolozs vm., 1322)³⁹ a járai aranybányák, Banyicán (Hunyad vm.) az aranyos főenyű Zsil folyó viszonylagos közelsége alapján már elképzelhető aranykitermelés.

A bányák nyitására vonatkozó királyi engedélyek is feltételezni engedik, hogy sok esetben valahol a kiszemelt terület környékén vagy már a kiváltságlevél kelte előtt folyt valamiféle kitermelés, vagy hogy legalábbis a kérelmezőnek tudomása volt ottani vagy környékbeli érc- vagy fémelőfordulásról, hiszen igénylése bizonyára jól meg volt alapozva. A következő példából látható, hogy általában többféle érc bányászására szólt az engedély, így könnyen előfordulhatott, hogy ha a valóságban nyitottak is bányát, ott végül nem aranyat termeltek ki. Mi itt csak néhány, esetlegesen Erdéllyel vagy avval közeli területekkel kapcsolatba hozható engedélyt sorolunk fel.⁴⁰ I. Károly 1338-ban különös jutalomként Losonci Tamásnak, Istvának és Dezsőnek azt hagyta jóvá, hogy birtokaikon arany- és ezüstbányákat nyissanak, örökös urbura-ispánokként megfizetve a királynak járó bányabért,⁴¹ 1340-ben Meggyesi Simonnak pedig azt, hogy ha birtokain arany-, ezüst- vagy más ércet találna, azok nyolcadrészének a harmadát megtarthassa, és csak a maradék kétharmad részt kell majd a királynak juttatnia, az ország régi, ill. a bányák (*montanorum*) szokásai szerint.⁴² 1344-ben Nagy Lajos egy bizonyos Botiz unokájának és unokaöccseinek arany-, ezüst-bányák nyitását engedélyezte, mivel azok birtokaikon aranybányákat reméltek találni (auri fodine sperarerunt inveniri), úgy, hogy az ország régi, ill. a bányatulajdonos nemesek szokása szerint megtarthatják a királyi urbura harmadát.⁴³ 1488-ben álmosdi Csire Tamás azt a kiváltságot kapta Mátyás királytól, hogy a Szentkirály birtokának határán belül levő hegyekben és területen a királyi jövedelmek és jogok épségben tartásával arany-, ezüst-, réz-, vas-, ólom-, ón- és bármiféle más fémhányát nyithasson és művelhessen.⁴⁴

37 GyÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Akadémiai, Bp., 1963–1998 (a továbbiakban ÁMTF). III. 342. (ahol a helység középkori magyar neve „Báni” alakban van rekonstruálva); EO II. 1120, 1123. sz., 434. A helynevet a „bán” szóból eredezteteti Kiss: *i. m.* 129. is. A helységnév etimológiájának alaposabb megvizsgálására Hegyi Géza előadásom utáni hozzászólása ösztönzött, melyet ezúton is köszönök.

38 Vö. KRISTÓ Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szeged, k. n., 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18). 239.

39 EO II. 437. sz.

40 Ezekre a kegynyilvánításokra lásd: WEISZ: *i. m.* 141–142, 144, 152–153.

41 „ubicunque et in quibuscunque eorum possessionibus minera metallorum auri et argenti reperiri poterunt seu inveniri, aperire faciendi, laborandi deinceps ex nostra permissione et licentia liberam habeant facultatem, urboras nostras singulis annis ex eisdem nobis modo consueto provenire debentes, ipsi et ipsorum heredes, tamquam perpetui comites earundem urborum nostrarum, nobis amministrare teneantur”. *Oklevéltár a Tömaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez* *i. m.* I. 105.

42 DIR C III. 606.

43 DIR C IV. 628–629.

44 DL 29328.

Utoljára azoknak a forrásoknak az ismertetését hagytuk, amelyek a nemesfémtermelést kétségkívül tanúsítják. Szatmár határában 1268-ban említenek aranybányát,⁴⁵ míg erdélyi aranybányáról csak a 13. század végéről maradt fent a legkorábbi forrás: egy 1291 és 1292 közöttre datált jogügyletben Radnai Miklós és Benedek *comesek* az elődeik örökrészből reájuk háramlott javak között arany- és ezüstbányákat is felsoroltak,⁴⁶ amelyek az ispánok neve és ingatlanai földrajzi elhelyezkedése alapján Radna környékén kellett, hogy feküdjenek. Ezt a feltételezést az is alátámasztja, hogy ottani aranybányákat később, egészen pontosan a 16. század elején több forrás is említ.⁴⁷

Nem sokkal később, valamikor a 14. század elején egy Magyarországra látogató francia szerzetes azt jegyezte fel, hogy Erdélyben majdnem mindegyik folyó fővenye tartalmaz aranyat, emiatt az országban állandóan „mosatják, kinyeretik és összegyűjtetik” a sárga nemesfém.⁴⁸ 1315-ben a (Magyar)Lápos földhöz tartozó aranybányákat említik, amelyeket régebb Széchenyi Tamás volt erdélyi vajda hatalmasul elfoglalt és amelyeket a király a jelzett évben visszaadott Tamás és Dénes székelyispánoknak.⁴⁹ 1342-ben a belényesi aranybánya pénztárnoka (exactor pecuniarum aurifogine (!) de Belenos) tűnik fel.⁵⁰ 1350-ben Keszenden (Zaránd vm.) aranybányákat említettek; valószínűleg ezek egyikét nevezi egy, a Keszend patakán levő *montana auri lavatorii*-nak egy 1363. évi forrás, amely szerint azt egy pankotai (Zaránd vm.) polgár mondott magáénak.⁵¹ Pálulésén (Arad vm., ma Ópálos, Lippa és Arad között) 1393-ban arany- és ezüst- vagy más fémánya nyitásra kapott engedélyt Marót János;⁵² 1407-ben Kövesden aranyásók éltek, Remetén (Arad vm.) pedig aranybányák voltak.⁵³ Ismeretlen ellen-

45 „ad aurifodium” – ÁÚO VIII. 198. Az eredeti oklevelet, amely a kiadás alapján a Ványi-család levéltárában volt, nem találtam meg. Átírta Nagy Lajos 1365-ben.

46 Ub I. 203–204. A datálásra lásd EO I. 501. sz.

47 Samuil GOLDENBERG: *Contribuție la istoria Bistriței și a Văii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series IV. Historia V(1960) fasc. 1. 59–78.

48 *Károly Róbert emlékezete*. Vál., szerk., bev., jegyz. KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc. Európa, Bp., 1988. (Bibliotheca Hungarica) 74.

49 DIR C I. 407.

50 DL 3533. Említi BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. II. Franklin-Társulat, Nagyvárad, 1883. 266. A nemesfémánya Rézbánya környékén voltak. Uo. 267.

51 „in montanis Kuzund in aurifodinis, ubi sunt quatuor descensus aurifodinarum” (1350); „quedam montana auri lavatorii, in rivulo Kuszund existens [...] ipsius esset et omni iure ad eum pertinet” (1363). *Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. Szerk. NAGY Imre–TASNÁDI NAGY Gyula. I–VII. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak). MTA, Bp., 1878–1920. V. 363; *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. Sub redacția Ștefan PASCU. Întocmit de Sabin BELU–Ioan DANI–Aurel RĂDUȚIU–Viorica PERVAİN–Konrad G. GÜNDISCH–Adrian RUSU–Susana ANDEA–Lidia GROSS–Adinel DINCĂ. X–XV. Editura Academiei Socialiste Române, Buc., 1977–2006. (a továbbiakban DRH C) C XII. 152; CSÁNKI: *i. m.* (CD-ROM).

52 DL 7844, 7847; WENZEL: *i. m.* 431–432. (regesztája: *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XII. Akadémiai–MOL–Magyar Nemzeti Levéltár, Bp., 1951–2013. Összeállította, szerk., közzéteszi MÁLYOSZ Elemér–BORSA Iván–C. TÓTH Norbert–NEUMANN Tibor–LAKATOS Bálint. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52). (a továbbiakban ZsO) I. 2854. sz.

53 „aurifodine in tenetis possessionis ipsorum Remethe vocate existentes potentialiter fodi et uti facerent”. ZsO II/2. 5234. sz.

ben annak az erdélyi aranybányának a fekvése, ahonnan jöve 1429-ben az erdélyi Mezőségen törzsbirtokos cegei Wass család néhány jobbágya elért a Dés környéki Magyarbogátra.⁵⁴ 1468-ban (Maros)Illyén (Hunyad vm.) műveltek aranybányát;⁵⁵ 1474-ben Pilisi (de Pylisyo) Benedek magister és Ötvös (aurifaber) János a járai (Torda vm.) határban lévő aranybányáik, zúzójuk (gaza) és malmaik közös üzemeltetésére kötöttek egyezséget.⁵⁶

1482-ben Mátyás király a vajdahunyadi váruradalmat az ottani arany-, ezüst- és más fém-bányákkal és a benne rejlő királyi jogokkal együtt adományozta Korvin Jánosnak.⁵⁷ Az uradalom aranytermelését valamivel későbbi források lokalizálják: II. Ulászló 1500 körülre datált, a keltezés évszámánál csonka adománylevelében a hátszegi kerület nemeseinek az Oláh- és Székely-Zsil folyók mellett elterülő rétekkel, legelőkkel és mezőkkel együtt az ugyanott levő aranymosóhelyeket is újra adományozta, melyeket az oklevél szerint e nemések elődei régóta békésen birtokoltak és használtak, amennyiben mindezek királyi vagy királynői birtokhoz nem tartoztak;⁵⁸ 1506-ban a Zalasd, Ikus, Ferde, Zsil és *Kewtherwthharwasa* határában levő aranybányákat, valamint más bányákat említene.⁵⁹

1483-ban losonci Bánffy György, Mihály és Dénes a Sebesvár (Kolozs vm.) tartományában lévő vagy azután nyitandó aranybányájuk tárgyában kötnek szerződést.⁶⁰ 1494-ben a Bánffyak a bikali Vitézekkel és Valkaiakkal szemben Valkó, Kececel és Újfalu (Kolozs vm.) helységek határában elterülő, bizonyos „havasokhoz vagy aranymosó helyekhez” (alpes seu lavature auri) formáltak jogot.⁶¹ 1522-ben a karánsebesi kerület (districtus) aranymosóiról kapunk hírt.⁶² Az erdélyi püspökség 1552 körülre datálható urbáriumuma szerint a Gyalu várának tartományában levő hegyekben is szoktak aranyat keresni.⁶³

54 *A Wass család cegei levéltára*. VALENTIN Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közléteszi W. KOVÁCS András. EME, Kvár, 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3). 390. sz.

55 CSÁNKI: *i. m.* (CD-ROM)

56 KmJkv 2150. sz.

57 DL 37652–37653. Az 1482. évi birtokba iktató oklevélben már nem említettek semmiféle bányát. DL 37653.

58 „Illa prata sive pascua ac etiam campum secus fluvios Olahsylv et Zekelsylv nuncupatos, necnon aurilavatorium ibidem situm”. DL 32534. Csánkinál, aki ismertette is az adományt, 1501. előttre datálva azt, az *aurilavatorium* alak szerepel. CSÁNKI: *i. m.* (CD-ROM)

59 DL 37791. A vajdahunyadi uradalom 16. század eleji aranytermelésre lásd még Iosif PATAKI: *Domeniul Hunedoara la inceputul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*. Editura Academiei Socialiste Române, Buc., 1973. (Biblioteca istorică 39). XCVI, XCVII, 7, 27, 32.

60 500 aranyforint ellenében egy évre felelőrsül befogadták Báthori István erdélyi vajdát és székelyispánt, azzal a kikötéssel, hogy a bányászok csak náluk válthatják be, fele-fele részben, a talált aranyat. „Si temporum in processu magistri aurifondinorum in prescripto aliquod boni invenerint aut reperire potuerint, extunc nullus alter, nisi ipse ambe partes, quilibet videlicet eorum directam et eualet medietatem ab ipsis magistris aurifondinorum redimere valeat atque possit.” *Oklevéltár a Tomaj nem-zetségbeli losonczy Bánffy család tör-ténetéhez i. m.* II. 236–237. Regesztája: KmJkv 2429. sz.

61 DL 26815, 28653.

62 WENZEL: *i. m.* 434.

63 „Solent aliquando in montibus eiusdem castri pulveros auri querere, unde possunt per annum provenire. fl. IIII.” JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól = Erdély a keresztény*

A legfontosabb erdélyi aranybányák mindazonáltal négy mezőváros: Abrudbánya, Aranyosbánya, Körösbánya és Zalatna közelében voltak. Zalatna neve az 'arany' értelmű *zlato* szláv szóból ered,⁶⁴ így minden bizonnyal a település nevét adó szláv népesség már foglalkozott a környéken aranykitermeléssel, és valószínűsíthető, hogy ez a tevékenység a honfoglalás után is folytatódott. Az ottani bányák első említéséig mindazonáltal egészen 1347-ig kell várnunk, amikor I. Lajos megparancsolta, hogy az Igen és Krakkó városokhoz tartozó Zalatna és *Chernech* bányát foglalják el a király számára.⁶⁵ (A település neve egyébként először 1338-ban tűnik fel a forrásokban.⁶⁶) Az uralkodó később is gondot fordított az ottani termelésre: 1357-ben a zalatnai polgárok, vendégek és bányászok kérésére megengedte, hogy az ország többi bányáinak (montane) a szabadságát élvezzék, és meg is hagyta a királyi urburáriusoknak, hogy őket hagyják meg szabadságukban, és ne háborgassák azokban.⁶⁷

Abrudbánya nevének első tagja a „termésarany” értelmű *obryzum* szóval van összefüggésben, így a település „Abrud föld” alakban való első, 1270. vagy 1271. évi említésekor⁶⁸ ott már kellett folynia nemesfémtermelésnek. Az „Abrudbánya” névalak 1320-ban tűnik fel,⁶⁹ azonban Abrudnak Zalatnát is magában foglaló kerületéből arany-, miként ezüst- és egyéb fém-bányákat csak néhány évtizeddel későbből, 1366-ból ismerünk.⁷⁰ A kitermelés egységára utal az a valamikor 1556 előttre, akár a 14. vagy 15. századra datálható oklevél, amelynek értelmében a gyulafehérvári káptalan úgy határozott az arany kémleléséről és olvasztásáról (*probatio et conflatio auri frisseles vocata*), hogy az az abrudbányai műhelyben (*officina*) történjen.⁷¹

1438-ban Albert király az erdélyi bányákat és bányászokat különleges védelmébe vette és megparancsolta az erdélyi vajdának, hogy azokat, különösen Offenbánya, Körösbánya, Abrudbánya és Körösfő bányászait régi szabadságaiban védje meg.⁷² Erdélyi viszonylatban szerencsés módon a településnek néhány kiváltsága is fentmaradt. Ami különleges ezekben és tanulmányunk tárgya szempontjából különösen fontos, hogy az oklevelek némelyike meg is említi, hogy a szóban forgó privilégiumot a bányászat terén kifejtett tevékenységükért kapták

magyar királyságban. EME, Kvár, 2001. (Erdélyi Tudományos Füzetek 231). 114. Az irat datálására lásd Uo. 107.

64 Kiss: *i. m.* II. 798. Vö. RESZEGI Katalin: *Hegynevek az Árpád-kori Gömör vármegyéből*. Magyar Nyelvjárások XL(2002). 50.

65 Ub II. 41–42.

66 DIR C III. 443–445.

67 DRH C XI. 199. (Az oklevelet a király átirta 1365-ben. Uo. 200; DRH C XII. 396–397.) 1359-ből egy zalatnai urburáriusról is olvashatunk (Reman volt a neve), pontosabban özvegyéről. DRH C XI. 452.

68 Kiss: *i. m.* I. 52; Terra Obruth. Ub I. 111. Lásd még ÁMTF II. 131; TEMESVÁRY János: *Erdély középkori püspökei*. Minerva, Cluj–Kvár, 1922. 53.

69 DIR C I. 355–356., 429.

70 „districtus terre Obrugh vocate, in qua est Zalatna, in quo montana sive fodine auri, argenti et aliorum metallorum haberi dinoscuntur...” – DRH C XIII. 179–180.

71 *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi FEJÉR Tamás–RÁCZ Etelka–SZÁSZ Anikó. EME, Kvár, 2005. (Az erdélyi fejedelmek Királyi könyvei I. 1582–1602. Erdélyi történelmi adatok VII. 3). 48. sz. Az oklevél csak Báthori István 1572. évi oklevelének tartalmi említéséből ismert. Uo. 70. sz.

72 Ub V. 2316. sz.

meg a település lakói. 1494-ben II. Ulászló Abrudbánya város bányászait felmentette a törökök és mások elleni hadra kelés alól, hacsak a végső szükség esete nem áll fenn, továbbá megparancsolta alattvalóinak, hogy azokat, miközben kereskedés és élelmük beszerzése végett birtokaikon járnak, ne merjék bíróságuk elé idézni vagy börtönbe vetni, hanem ha valakinek valami gondja lenne velük, azokat a város előtt pereljék, végül 1508-ban őket mindenfajta adó fizetése alól is felmentette.⁷³

A későbbi fejlemények mutatják, hogy nem ritkán figyelmen kívül hagyták a kiváltságokat, de ezekben az esetekben mindig lehetett számítani a központi hatalom támogatására. 1514-ben az abrudbányaiak panaszából értesülvén, hogy az akkor esedékes adó (taxa) szedésénél nem vették figyelembe azok régóta érvényesnek mondott adómentességét, ráparancsolt a vajdára és az adószedőkre, hogy tartsák tiszteltben az abrudbányaiak ezen kiváltságát, akik egyébként – tette hozzá – nem kevés fáradtsággal és költséggel dolgoznak a szebeni kamara hasznára.⁷⁴ 1515-ben az utóbbiak ismét azt kellett, hogy jelentsék, hogy noha őket Mátyás és II. Ulászló felmentette az adó (taxa) fizetése alól, az akkori adószedők ezt nem vették figyelembe, amelyre válaszul a vajda arra utasította a megyés ispánokat, alispánokat, szolgabírákat, az erdélyi királyi kamarák ispánjait és alkamarásait, valamint az erdélyi adószedőket, hogy tartsák tiszteltben adómentességüket.⁷⁵ 1515-ben az abrudbányaiak azt is nehezményezték, hogy II. Ulászlónak a hadakozás alól (végső szükség fenn nem állása esetére) felmentő oklevele ellenére őket hadra kényszerítették, amelyből a királynak nem csekély kára származott. A vajda erre megparancsolta az alvajdáknak és mindenféle hadparancsnoknak, hogy az abrudbányaiakat ne hívják hadba.⁷⁶ 1523-ban is kellett ez ügyben intézkedni: ekkor II. Lajos arra utasította a gyulafehérvári káptalant, hogy az abrudbányaiakat azon általa is megerősített privilégiumukban ne háborgassa, mely szerint a bányászat érdekében ők csak akkor kell táborba szálljanak, ha az ellenség Erdélyre támad.⁷⁷

Aranyosbányának (másik középkori nevén Offenbánya) ismeretes a legrégebbi privilégiuma. 1325-ben Károly Róbert a város hospeseinek, bányászainak és aranybányász mestereinek ugyanazokat a kiváltságokat adta, amelyeket az oklevél szerint a királyi bányászok máshol is élveztek: census címén a kitermelt aranynak a nyolcadát kellett a királynak fizetniük, ügyeikben csak a király vagy az országbíró ítéelkezhetett, végül a bánya körül három mérföldnyi (2 rasta) területet rendelt az adományozása alá tartozó földekből.⁷⁸ Az adomány ténye és a tele-

73 Az 1494. és 1508. évi oklevelek, amelyeket 1518-ban II. Lajos is megerősített: DL 105924.

74 „qui alioquin non mediocres labores et impensas in facienda ad cameram nostram Cibiniensem utilitate habent” DL 22597. (1746. évi hitelesített másolat). 1623. évi tartalmi átirata és megerősítése Bethlen Gábor által: MNL OL, F 1 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri regii. XIII. 34b–35.

75 DL 29384. (1746. és 1786. évi hitelesített másolata: DL 22716, 29384. 1623. évi tartalmi átirata és megerősítése Bethlen Gábor által: MNL OL, F 1 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri regii. XIII. 34b–35.)

76 DL 22717. (1746. évi hitelesített másolat. 1623. évi tartalmi átirata és megerősítése Bethlen Gábor által: MOL, F 1 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri regii. XIII. 34b–35. Az egyik 1515. évi oklevél regesztája, az irat tartalmának ismertetése nélkül: Anton DÖRNER: *Documente și cronici privind istoria orașului și scaunului Orăștie*. I. 1200–1541. Cluj-Napoca, 2003. 361. sz.)

77 KmJkv 3934. sz.

78 DIR C II. 150–151, 366–367.

pülés egyik nevének német eredete egy nem túlzottan korábbi telepítést, esetleg egy közeli bányásztelepülésről, legvalószínűbben a legközelebbi Abrudbányáról való kirajzást sejtet. 1476-ban I. Mátyás az Abrudbánya 1494-es oklevelében foglaltakhoz hasonlóan megtiltotta, hogy az életükhöz szükséges dolgok beszerzéséért az országban javaikkal, úgymint lovakkal, ökrökkel, juhokkal, posztóval, bőrkkel, vassal, ólommal, fémme, gabonával (*triticum*), liszttel, disznóhússal (*larda*) járó-kelő (*pro victum suorum necessaria acquisitione diversas regni nostri partes perlustrantes*) Offenbányai lakosokat vagy azok embereit elítéljék, törvénybe hívják (*astare iudicaturi*), javaikat elkobozzák vagy eltiltsák, és meghagyta, hogy őket csak városuk hatósága előtt pereljék.⁷⁹

Az Offenbányaiaknak nemcsak erős támogatóik voltak az uralkodók személyében, hanem ellenségeik is. 1391-ben, az *urburariusok* és hospesek arról panaszkodtak, hogy a torockói nemesek a bányákban (*in cultura aurifodine*) dolgozó *operariusok*at és embereket szokatlan szolgálatokra (*ad servitia et datia inconsueta*) kényszerítve a királyt illető urbura nem csekély részét elveszik tőlük.⁸⁰ 1485-ben a lupsai nemesek bizonyos erdőket kellett volna az Offenbányaiaknak adniuk, amelyekben az ottani lakosok és bányászok szemet és egyéb szükséges dolgokat szereztek be és állítottak elő, de ezt akkor a nemesek elodázták. (Végül a kolozsmonostori konvent 1486-ban mégis beiktatta a mondott erdőkre az Offenbányaiakat).⁸¹ Ennek az ellentétnek volt korábbi és jóval erőszakosabb epizódja is: 1479-ben több Offenbányai lakos betört a lupsai nemesek házába, ott minden szekrényt és ládát összetörték, elvittek két, Lupsára vonatkozó oklevelet és a két települést is elfoglalták.⁸²

A negyedik település, Fejérvörösbánya aranybányáját 1390-ban említik először,⁸³ míg 1427-ben immár többes számban a város bányáiról olvashatunk.⁸⁴ (A települést, 1444. és 1445. évi források tanúsága szerint, még Cibebányának és Nagybányának is hívták).⁸⁵ Körösbánya vidékén még számos helyen foglalkozhattak aranykitermeléssel, mert 1464-ben az Aranyág, Kalodvapataka, Kápolna, Kisbánya birtokokhoz és Körösbánya mezővároshoz tartozó arany-, ezüst-, ón- és minden egyéb fémbányákat említene, továbbá vizeket és folyókat, amelyekből aranyat és ezüstöt vagy más fémeket szoktak keresni.⁸⁶

Az említett helységek közül csak néhány vált jelentősebb településsé, és pedig Aranyos-, Abrud- és Körösbánya, de úgy tűnik, hogy a városfejlődésben ezek a helységek is megreked-

79 Ub VII. 4135. sz.

80 DL 37066. (Regesztája: Ub III. 12; ZsO I. 1947. sz.)

81 *Cercetări istorice* X–XII(1934–1936). 6, 9; Ub VII. 4609, 4637. sz.

82 *Cercetări istorice* X–XII(1934–1936). 19; Ub VII. 4667. sz.

83 DL 87612. (kiadása és regesztája: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Curante Emerico LUKINICH et adiuvante Ladislao GÁLDI ediderunt Antonius FEKETE NAGY–Ladislauș MAKKAI. Institutum Historicum Europae Centro-Orientalis in Universitate Scientiarum Budapestinensis, Bp., 1941. (Études sur l'Europe Centre-Orientale 29). 398; ZsO I. 1626. sz.) 1391-ben is említik a település határain belüli aranybányát. DL 65839. (regesztája: *Balassa család i. m.* 196. sz.).

84 „Judices et iurati cives et hospites nostrorum montanorum nostre civitatis Altumburgh” DL 26389.

85 CsÁNKI: *i. m.* (CD-ROM)

86 „aque et flumines, ex quibus aurum et argentum aut alia metalla perquiri solitum est.” Wenzel: *i. m.* 433. (Az eredeti oklevél: DL 72001. (Ennek 1464. évi átírása: DL 72004. ill. 18. századi egyszerű másolatai: DL 72002, 15915. 1r, 24545. fol. 2r, 3r–v, 24837. fol. 2r, 3r.).

tek valahol középúton. Azt, hogy nem ismerünk nekik adott jelentősebb kiváltságokat, még írhatjuk az iratpusztulás számlájára, de hogy Abrudbánya 14. század második felében bővített és vélhetőleg a 15. század második felében beboltozott szentélyű plébániatemplomának, Zalatna 1424 körül épült, ma ortodox templomának és Körösbánya 15–18. századra datált egyházának méretei és minősége (az ajtó- és ablakkeretek kialakításának módja), illetve az Aranyosbánya 1330-as évekbeli dézsmájának az összege⁸⁷ minden jel szerint a közepes, illetve kisebb mezővárosok egyházaéhoz hasonlatosak, már eléggé megbízható módon mutatják azt (még ha figyelembe vesszük, hogy a gabona- és szőlődézsma összege a mostohább éghajlati viszonyok miatt jóval kisebb lehetett, mint a hasonló nagyságú települések esetében), hogy a legfejlettebb erdélyi aranybányász-települések is legfennebb csak egy közepes mezőváros fejlődési szintjét tudták elérni. Ebben pedig egy újabb bizonyítékát látjuk annak, hogy csupán a bányászat révén egy helység ritkán tudott erős várossá fejlődni.

Tanulmányunk végén ha röviden össze szeretnénk foglalni az elmondottakat, ezt avval a nem túl biztató kijelentéssel kell kezdenünk, hogy a fejlődés ívét akár felvázolni is alig tudjuk, hiszen még az sem állapítható meg, hogy az egyes helyszíneken mikor is indult meg a kitermelés (annak nagyságáról pedig a 15. század közepe előttről végképp nem tudunk semmit, még Erdély szintjén sem), de az kijelenthető, hogy a szláv helynevek alapján a honfoglalástól kezdve folyamatos volt, és hogy az eddig tudottnál több helyt folyt (éspedig elsősorban a 14–15. században a Nyugati-Kárpátok különböző pontjain, de kisebb mértékben a Déli-Kárpátoknak Zsil környéki vidékén is), legtöbbször nemesi, ritkán egyházi vagy királyi birtokokon. Az aranybányászatra vonatkozó adatokat és különösen a királyi kiváltságok 14–15. századi viszonylagos szaporodását – amennyiben ez nem vagy nem csak az írásbeliség elterjedésének vagy egyéb, előttünk rejtve maradt tényezőknek köszönhető – egyrészt az Anjou-királyoknak, különösképpen I. Károly kincstári reformjával (éspedig konkrétan bányászatot támogató politikájával), másrészt az aranybányászat akkori fejlődésével hozhatjuk kapcsolatba.

THE BEGINNINGS OF GOLD EXPLOITATION IN MEDIEVAL TRANSYLVANIA

Keywords: *Middle Ages, mining, gold, Transylvania, towns*

The paper gives a general presentation of the gold mining in the medieval Transylvania between the 10th and 14th centuries on the basis of all available written sources regarding this topic, focusing mainly on the listing of the places of the exploitation, and less on the problems of administrative history.

87 ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. [EME], Kvár, 1996. 63, 92–93. old., 72–73, 145–146. sz. kép (Abrudbánya és Zalatna); <http://www.monumenta.ro/en/component/adsmanager/1-muemlekek/22-.html>; <http://www.monumenta.ro/en/component/adsmanager/1-muemlekek/73-.html>; <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=4908>; <http://hereditatum.ro/muemlekek/adatok.html?muemlek=4260> (Abrudbánya, Körösbánya, Zalatna); Vasile DRĂGUȚ: *Arta gotică în România*. Meridiane, Buc., 1979. 72–73. (Zalatna); Virgil VĂȚĂȘIANU: *Istoria artei feudale în Țările Române*. I. *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*. Editura Academiei Republicii Populare Române, Buc., 1959. 760–761. old. 724–725. kép, 762–763. (Abrudbánya), 256, 258–260. old. 220–223. kép, 758–760. (Zalatna)

Based on the medieval toponimy one can say that the Transylvanian gold exploitation was continuous at least from the presence of the Slavs, although most of the written sources date after 1300. The exploitation is documented in several places, but especially in the Western Carpathians (and in a lesser extent in the Southern Carpathians as well). The most important mines were located in the regions around Abrud, Zlatna, Baia de Arieș and Baia de Criș.

ÎNCEPUTURILE EXPLOATĂRII DE AUR ÎN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ

Cuvinte-cheie: *Evul mediu, minerit, aur, Transilvania, orașe*

În studiul de față am încercat să dăm o prezentare generală a exploatării aurului din Transilvania din primele secole ale Evului Mediu (sec. 10–14), pe baza tuturor surselor scrise păstrate, referitoare la această temă. Studiul se axează pe inventarierea locurilor de exploatare, problemele legate de istoria administrației fiind discutate doar în planul secund.

Pe baza toponimiilor notate în surse medievale se poate afirma că în Transilvania exploatarea aurului a fost neîntreruptă cel puțin de la slavi încoace. Aceasta a fost documentată însă în special după 1300, în diferite puncte ale Carpaților Occidentali, iar într-o mai mică măsură în Carpații Meridionali. Cele mai importante mine de aur se aflau în zona localităților Abrud, Zlatna, Baia de Arieș și Baia de Criș.